

افغانستان آزاد – آزاد افغانستان

AA-AA

چو کشور نباشد تن من مباد
همه سر به سر تن به کشتن دهیم

بدین بوم و بر زنده یک تن مباد
از آن به که کشور به دشمن دهیم

www.afgazad.com

afgazad@gmail.com

Historical

تاریخی

داکتر اجرالدین حشمت

از جنبش مشروطه تا دولت مشروطه در افغانستان

۳) جریده سراج الاخبار افغانستان :

دومین جریده ای است که بعد از بیست و هشت سال وقفه یعنی پس از آنکه اصلاحات فرهنگی و اجتماعی امیرشیر علی خان در ۱۸۷۸ م در اثر تجاوز انگلیس متوقف و جریده شمس النهار با مطبوعه آن از بین رفت، در دهه اول سلطنت امیرحبیب الله خان به نشر رسید که مولوی عبدالرووف خاکی به حیث مدیر آن بوده و شخصیت های داخلی و خارجی در تدوین و تنظیم آن همکاری مینمودند.

جریده مذکور در جنوری ۱۹۰۶ از چاپ برآمد اما بعد از نشر اولین شماره متوقف شد که علت توقیف آن هم به صورت ضد و نقیض بیان میشود: مرحوم حبیبی و پوهاند رسول رهین انگیزه توقف آنرا مدخله حکومت هند بریتانوی میداند (۱۶) ولی شادروان غبار علت توقف جریده موصوف را عدم توانایی تهیه مواد کافی و مناسب جهت نشر آن وانمود مینماید. (۱۷) همچنان به قول پوهاند هاشمی که متکی به اسناد اند یا آفس لندن میباشد، سردار نصرالله خان نایب السلطنه با نشر این جریده مخالف بود و به گمان اغلب مخالفت های شخصی بین سردار موصوف و شادروان غبار و شادروان غبار و شادروان غبار و شادروان غبار در توقف «سراج الاخبار افغانستان» بی ربط نباشد. هستند نویسندگان نیکه اصلاً نشر و موجودیت چنین جریده ای را به کلی رد میکنند، چنانچه استاد صالح پرونتا و عبدالوهاب طرزی گفتند که در باره نشر جریده «سراج الاخبار افغانستان» به کلی چیزی نه شنیده اند (۱۸) و آنها جهت به کرسی نشاندن ادعای خود دلایل ذیل را ارائه مینمایند که ما در اینجا مختصراً و مفرداً به مطلب را از «جنبش مشروطه خواهی در افغانستان» میگیریم: در تاریخ مختصر افغانستان - ۱۳۴۶، تالیف مرحوم حبیبی هیچ تذکری از نشر چنین جریده در عصر امیر حبیب الله خان نرفته

، در حالیکه پوهاند حبیبی از جمله راویان عمده جریده و هم یگانه نسخه «سراج الاخبار افغانستان» در اسناد خانوده او بود که فعلاً قرار اظهار خودش در آرشیف ملی محفوظ است .

مرحوم حبیبی در همین تاریخ زیر عنوان «اوضاع فکری و اجتماعی» کشور از عصر احمد شاه درانی تا دوره سلطنت امان الله خان به تفصیل صحبت مینماید . از نهضت های ادوار امیر شیرعلی خان و امیرحبیب الله خان و بالاخص از جریده شمس النهار و جریده سراج الاخبار افغانیه یاد آوری میکند ، اما از موجودیت و حتی نام سراج الاخبار افغانستان تذکری نداده . فکر میشود که نام و موجودیت سراج الاخبار افغانستان در سال ۱۳۴۶ هـ مطرح بحث قرار گرفته باشد چه قبل از آن نه از جانب نویسندگان و نه مشروطه خواهان ذکری به عمل آمده است . قابل دقت است که همکاران «سراج الاخبار افغانیه ، ۱۹۱۱ م» به مدیریت محمود طرزی که از «سراج الاخبار-افغانستان» من حیث دومیین جریده کشور بعد از «شمس النهار» بایده یاد مینمودند چیزی ننوشته اند ، مخصوصاً مولوی عبدالرووف خاکی که هم مدیر مسؤل جریده اول الذکر و هم از جمله ادیتوران و نویسندگان اخیر الذکر بود ، هیچ اشاره ای در این زمینه ننموده است . (۱۹)

سند ذیل اندیا آفس لندن ، مند رجه «جنیش مشروطه خواهی در افغانستان» تا حدود زیاد اظهارات ضد و نقیض نویسندگان مختلف را به نفع مدعیان نشر چنین جریده در مطبوعات کشور به پایان میرساند :

سمله ۲۳ می ۱۹۰۶

ممکن شما علاقمند واریسی نامه ایجنت بریتانوی در کابل که ضم آن یک کاپی (روزنامه سراج الاخبار) که در کابل به نشر رسیده است ، باشید .

فهرست مختصر مند رجات یگانه شماره منتشره اخبار موصوف نیز ضمیمه آن میگردد .

دیپارتمنت محرم و سیاسی اندیا آفس لندن (۲۰)

۴) سراج الاخبار افغانیه :

دومیین جریده عصر امارت حبیب الله خان است که در آسمان مطبوعات کشور ما طلوع کرد . نشر مستمر سراج الاخبار افغانیه (۱۹۱۱-۱۹۱۹) برای مدت هشت سال یعنی تاختم سلطنت حبیب الله خان به مدیریت محمود طرزی و دیگر اندیشان نقش اساسی و حیاتی در مبارزات سیاسی مشروطه دوم داشت . جریده موصوف با هدف خاص و نشر موضوعات مختلف سیاسی ، اجتماعی ، اقتصادی و فرهنگی شروع به کار نمود که روان شان شاخ فرهنگ علاوه از مدیریت محمود طرزی از نظارت علی احمد خان ایشک آقاسی نیز یاد آوری مینماید : «در سنه ۱۹۱۱ م اجازه نشر و یا تجدید نشر جریده هفته وار سراج الاخبار را محمود طرزی حاصل کرد که تا ۱۹۱۸ م انتشار یافت . در شماره اول این اخبار علی احمد خان ایشک آقاسی به صفت نگران و محمود طرزی به صفت مدیر و سر محرر آن معرفی شده اند .» در جمله فوق الذکر دو نکته قابل تعمق است :

اول جریده سراج الاخبار افغانیه ادامه و یا تجدید نشر سراج الاخبار - افغانستان است که نویسندگان مختلف علت توقف آنرا به اشکال متفاوت تشریح می نمایند و به گمان اغلب عامل توقف آن به جز توضیح شفاهی مرحوم غبار به پوهاند هاشمی چیزی دیگر شده نمیتواند ، سایر دلایل غیر منطقی به نظر میرسد . دوم گماشتن ایشک آقاسی علی احمد خان به صفت نگران معنی آنرا میدهد که امیر حبیب الله خان از اهمیت و حساسیت مطبوعات در جوامع مطلق العنانی و استبدادی آگاهی کامل داشت و با نصب این اشراف زاده

ما جراجو و انگلیسی مشرب به صفت نگران، میخواست پالیسی نشراتی جریده مذکور را تحت کنترل کامل داشته باشد.

سراج الاخبار افغانستانیه در سال اول نشراتی خود به حیث ماه نامه به تعداد دوازده شماره در دوازده صفحه در مطبعه دارالسلطنه کابل چاپ سنگی نشر میشد که در سال دوم در شانزده صفحه به قسم دو هفته به هر حال این نکته قابل تذکر است که حفظ پالیسی نشراتی و پیشبرد جریان اداری سراج الاخبار در چنین فضای سیاسی و اجتماعی کار ساده و سهل هم نبود. بناءً همزمان با نشر و پخش آن دو مطلب اکیداً باید رعایت میشد: اول برآورده شدن اهداف مشروطه خواهان یعنی اشاعه مطالب مترقی، اصلاحی، تنبیهی، تبلیغی و دوم رعایت قیودات و سخت گیریهای دستگاه دولتی ناشی از مطلقیت حکومت خودکامه حبیب الله خان به خاطر جلوگیری از رشد مشروطه خواهی و آزادی طلبی. چه محمود طرزی و مبارزین مشروطه خواه شاهنامه حشیا نه سال ۱۹۰۹م و قلع و قمع روشنفکران و مبارزین جنبش مشروطه خواهی اول بودند.

جریده موصوف مطالب سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را انعکاس میداد که بدون شك در ایجاد افکار عامه و بیداری شعور سیاسی در بین جوانان و روشنفکران افغانستان تاثير بس عمیق داشت. مضامین و مطالب سراج الاخبار افغانستانیه به صورت عموم به دو قسمت تقسیم میشوند:

اول قسمت داخلی

دوم قسمت خارجی

اول - موضوعات داخلی کشور شامل جریانات دربار (مجالس و محافل سلطنتی، تماشای دیپلوما تیک، مقرری ها و برطرفی ها)، وقایع ولایات، تبلیغات علیه خرافات، جهل، بیسوادی و نادانی و تشویق دولت به اشاعه معارف و مکاتب، ترویج صنایع، تشبثات اقتصادی مخصوصاً بهتر ساختن شیوه های زراعتی و آبیاری، عمران و آبادی، تجدید نظر در امور کشور، اصلاحات اجتماعی، گسترش خدمات صحتی در سراسر کشور و غیره بود که همیشه در سراج الاخبار افغانستانیه به شیوه های مختلف گاهی به صورت واضح و غیر مستور و زمانی به نوع مستور در لابلای عبارات تحمیدی، طنز و کنایه به چشم میخورد که اکثراً متوجه امیر، مجریان امور دولتی، شیوه های ناسالم اداری، تعدی و دست اندازی های مامورین دولت علیه جان و مال مردم و صد ها مطلب گوناگون دیگر بود.

اینک جهت آشنایی بیشتر به شیوه های نشراتی جریده مذکور توجه خواننده محترم را به پاراگرافی از نوشته های محمود طرزی در شماره نهم سال پنجم سراج الاخبار افغانستانیه معطوف میداریم: «پادشاه بزرگ و مکرم ما بر قوم (یعنی محمد زایی ها) و ملت شاهان شان پدر رحیم و مشفق کریم است، همه قوم جلیل که به خاندان سلطنت سینی افغانستانیه منسوب است، تنخواه نسبی دارند، تنخواه نسبی این است که هر فردی از افراد ذکور این قوم همینکه از سن طفولیت به سن بلوغ برسد مبلغ چهارصد روپیه کابلی به همین منوال برای صنف زنان سه صد روپیه تنخواه مقرر میشود. این یک احسانی بزرگ است که به این صورت در هیچ جا برای هیچ یک قومی میسر نشده است.» (۲۱)

در سراج الاخبار افغانستانیه ده ها مطلب و مقاله و انتقاد سیاسی و اجتماعی از این قبیل دیده میشود و بالاخص مطالبی که به ارتباط امیر، دربار و مسؤولین امور دولتی می بود به زبان طنز نوشته میشد. به

عقیده اکثر پژوهشگران، سراج الاخبار افغانستانی اولین جریده کشور است که حاوی مطالب طنز آمیز بوده و محمود طرزی سردبیر و نویسنده آن پایه گذار طنز نویسی در کشور است.

سراج الاخبار افغانستانی اگرچه یک جریده علمی، عرفانی، تبلیغی و تنبیهی بوده و توسط نویسندگان توانا و با استعداد کشور از قبیل: محمود طرزی، مولوی عبدالروف خان خاکی، عبدالهادی خان داوی (پریشان) عبدالرحمان خان لودین، عبدالعلی خان مستغنی، قاری عبدالله ملک الشعرا و غیره با مضامین و مطالب منثور و منظوم در ساحات ملی و بین المللی نشر و پخش میشد اما مشتریان آن در داخل کشور خیلی ناچیز بود. تعداد مشترکین رسمی و غیر رسمی آن از ۱۴۰۰ نفر تجاوز نمیکرد. (۲۲) محمود طرزی دایماً از تعداد مشتریان و قلت شمار علاقمندان علم و دانش اظهار تأسف میکرد.

مشروطه خواهان با نشر سراج الاخبار میخواستند افکار عامه را تنویر نموده و انظار مردم را به طرف جریده جلب نمایند و به تعداد قارئین آن بیفزایند. اما متأسفانه مردم از سواد عادی خواندن و نوشتن محروم بودند، بناءً مؤثریت تلاش های آنها در این بخش خیلی ناچیز بود. چنانچه محمود طرزی در سراج الاخبار سال دوم صفحه سیزدهم مینویسد: «سراج الاخبار افغانستانی در خصوص ممنون نمودن من و توجه و رغبت مشترکین و قارئین گرام خود را افزون، از هیچگونه فداکاری روگردان نشده است. ملاحظه خوبی کاغذ، خوبی تصاویر، تنوع مضامین بر علاوه آنها یگان کتابچه های هدیه و بر همه آنها ارزشی قیامت را دایماً مراعات نموده است... اگرچه با وجود این همه فداکاری به استجلاب حسن توجه و رغبت قارئین گرام خود موفق نشده است و تعداد مشترکین خوش خرید خود را از زنده بارده افزونی داده نتوانسته است حتی در نفری نتخواه در آن که تشخیص شان درد فترهای سرکاری میباشد نیز سببی اختلاس ها و کتمان ها به وقوع آمده است باز هم سراج الاخبار افغانستانی اسباب حقیقی این کمبودی مشتری و عدم رغبت پروری را در قلت علم و عرفان عمومی یا فته هیچ قطوری و قصوری را به راه نمیدهد و هیچ لحظه در راه ایفای وظیفه مقدسه خود که عبارت از خدمت به وطن عزیز است تا جان در بدن باشد کوتاهی نمیکند.» (۲۳)

مطالب خارجی سراج الاخبار را گزارش جنگ ها و مناقشات بین المللی، وقایع ممالک اسلامی و تجاوزات دول بزرگ استعماری در قاره های آسیا و افریقا تشکیل میداد. سراج الاخبار از آنجا نیکه روحیه ضد انگلیسی داشت، در جنگ عمومی اول به حمایت از قوای محوری تبلیغات وسیع به راه انداخته بود که عملیات قوای متفق اروپا یعنی بریتانیا و روس را نکوهش و پیشرفت های دولت آلمان را ستایش میکرد. گردانندگان جریده از کشاندن پای ترکیه توسط آلمان به جنگ و تقویه نظام میان آن کشور را ضعیف بودند و از ورود هیأت مختلط (ترکیه و آلمان) به افغانستان جهت حصول اطمینان همکاری با قوای مرکزی و اعلان جهاد علیه بریتانیا حمایت میکردند. این اوضاع و شرایط را برای استرداد استقلال افغانستان خیلی مساعد تشخیص میدادند.

تبلیغات وسیع جریده موصوف علیه کشور های استعمار کننده بریتانیا و روس عمدتاً زیر عنوان «مکاتیب به مدبر»، «اجمال سیاسی» و «اجمال احوال» به راه انداخته میشد. تبلیغات تند و مطالب زننده علیه تجاوزات انگلیس بر ممالک اسلامی و مداخلات آن به افغانستان بارها باعث تشویش دولت انگلیس گردیده و از طرف نمایندگی سیاسی آن در هند به امیر حبیب الله خان شکایت میشد چنانچه به اساس همین شکایات هدایت منع نشر «اجمال سیاسی» از جریده توسط امیر داده شد. (۲۴) محمود طرزی در سراج الاخبار افغانستانی سال پنجم شماره سوم صفحه چارم از منع نشر «اجمال سیاسی» جریده از جانب دولت مبنی بر

شکایت نمایند دولت انگلیس نوشت: «بنابر بعضی ملاحظاتی که زنده ماندن اخبار ما بر آن موقوف بود، از نوشتن اجمال سیاسی که از خود می‌نوشتیم از مدتی است که صرف نظر کرده ایم اما به نوشتن نقل و ترجمه تحریرات که از خارج به دست ما بیاید آزادیم و کسی را حق شکایت بر ما نیست.» (۲۵)

در جریان جنگ عمومی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸) سراج الاخبار افغانستانی از نظر محتوای نشراتی خود در سطح ملی و بین‌المللی از اعتبار قابل ملاحظه‌ای برخوردار بود. علاوه بر نشر مقالات متعدد علیه سیستم استعماری و بلاخص مداخله انگلیس در امور کشور ما و منطقه و برای اولین بار از استقلال و آزادی تام افغانستان در این جریده تذکر رفته است. بر سبیل مثال از جمله مضامین عمده «سراج الاخبار» اختصاراً مقاله «حی‌علی‌الفلاح» را که توسط محمود طرزی نوشته شده بود و سر و صدای زیادی در داخل و خارج خلق نمود از شماره دهم سال پنجم مؤرخه هفده جنوری سال ۱۹۱۶ م سراج الاخبار افغانستانی به عاریت می‌گیریم: «حی‌علی‌الفلاح! ای ملت نجیبه افغانستان! شرافت ملی و عظمت قومی خود را محافظه کنید! استقلال و حاکمیت دولتی خود را صیانت نمایند! افغان که بدیانت و دینداری، شجاعت و بهادری، به غیرت و ناموس‌شعاری در تمام دنیا مشهور شده باشد، آیا این را بر وجدان و ایمان و شرف و ناموس خود، چسان گوارا کرده میتواند که نام حمایت و تابعیت دولت اجنبی غیر دین و ملت بر او زده باشد؟! ... معنی صاف و صریح تابعیت و حمایت این است که یک دولت به دیگر دولتی بگوید که غیر از من دیگر را نه شناس! بغیر از من به دیگر دولت نه سفیر بفرست و نه سفیر قبول کن! معنی صاف و صریح استقلال تامه و آزادی کامله نیز این است که هر دولت در همه چیزهای که در برابر ما مذكور گردید مستقل و آزاد باشد... تا به حال هر چه بود و هر چه شد! لیکن بعد از این افغان از آن افغانی نیست که از حقوق خود چشم‌پوشی بتواند...» (۲۶)

سراج الاخبار طی مضامین خود با لای اصل «وحدت ممالک اسلامی» و یا «پان‌اسلامیزم» تأکید زیاد میکرد چه نویسنده محوری این جریده محمود طرزی معتقد به این امر بود که گویا سیستم استعماری دول بزرگ اروپایی عامل عمده عقب‌ماندگی، غربت، فقر، پراگندگی و نفاق و ده‌ها مصیبت دیگر کشورهای اسلامی می‌باشد. بناءً برای طرد این همه بدبختی‌ها و نجات از تسلط دول استعماری، ممالک اسلامی را در جهت ایجاد «پان‌اسلامیزم» دعوت میکرد. اگرچه این مفکوره در وسط قرن نوزدهم توسط سید جمال الدین افغانی فیلسوف، عالم و متفکر شرق و همکارانش قبلاً مطرح شده بود و حتی گاهی در اسناد و وثایق احزاب تندرو اسلامی، همین‌اکنون، این کلمات و یا کلمات مشابه آن به نظر می‌خورد اما از آن زمان تا اکنون «پان‌اسلامیزم» صرف‌منحیث یک نظر در روی صفحه کاغذ باقی‌ماند و زمینه عملی پیدا ننمود، چه تشکل ملت‌ها در طی ادوار تاریخی تحت موجودیت عوامل مشخص به وجود آمده‌اند و نادیده گرفتن این همه عوامل، و پیشنهاد وحدت ملت‌ها حتی در تحت نظام‌های پیشرفته عملی نبوده، تا چه رسد به ممالک با درجات رشد اقتصادی و فرهنگی متفاوت و ترکیبات نژادی و محدوده‌های جغرافیایی متباین که گویا به دور خلافت عثمانی وحدت نمایند.

وحدت ملت‌ها و یا بهعکس انقسام آنها که تحت عوامل متعدد صورت گرفته، موضوعی است دلچسپ اما از آنجا بیکه خارج حدود این رساله است فعلاً از توضیح بیشتر در مورد آن منصرف می‌شویم و فقط این نکته را اضافه مینمایم که نه تنها ممالک احتمالی شامل «پان‌اسلامیزم» آنروز، بلکه کشورهای عضو هر نوع اتحادیه اولاً باید از نظر عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بررسی شود و بعداً وحدت آنها در تحت همان عوامل فوق‌جستجو گردد و الا هر نوع وحدت و یا انقسام ملت‌ها حرفی است بیهوده و غیر عملی.

سراج الاخبار افغانیه نه تنها در داخل کشور، بلکه در بین قبایل آزاد و هند بریتانوی هواداران داشت، چنانچه مقامات مسوول حکومت هند از ورود و اشاعه آن به داخل آن کشور ممانعت میکرد که جمله زیر «لودویک آدمک» مؤید این ادعا است: «در سپتمبر ۱۹۱۴م د بلیو. ام. هیلی (W.M. Haily) کمشنر بزرگ د هلی به چارلس کلیولند (Sir Charles Cleveland) رئیس جرایم، از لحن خصومت آمیز «سراج الاخبار افغانیه» شکایت کرده و سفارش نمود تا آنرا در هند قدغن نمایند. (۲۷)

جوانان و روشنفکران آسیای میانه به خواندن سراج الاخبار افغانیه خیلی علاقمند بودند، اما محدودیت نسخ و ورود غیر مجاز آن باعث میشد تا جریده موصوفه تنها به صورت مخفی دست به دست بگردد، بلکه خوانندگان آن هم تعقیب و مجازات میشدند که در همین زمینه مرحوم حبیبی چنین مینگارد: «در فروری ۱۹۱۷م جنرال کورا پاتکین حکمران روسیه تزاری در ترکستان تیلگرامی به نماینده روسیه تومیسکی که در هند بود فرستاد: که شماره های سراج الاخبار در بخارا و بلاد دیگر ترکستان منتشر میگردد و از مقالات آن احساسات ضد روسی و بریتانوی در مردم به جوش آمده است، بنا بر آن باید دولت هند بریتانوی بر امیر افغانستان فشار آورد تا این جریده خط مشی تبلیغی خود را تغییر دهد.»

حلقات روشنفکری آسیای میانه به مقام علمی و ادبی سراج الاخبار-افغانیه ارج فراوان می گذاشتند اما حصول و خواندن آن در آنجا نظر به قیود و مراقبت شدید مقامات مسوول دولتی امر ساده نبود. در همین مورد خواننده محترم را به خواندن قصه ای شیرین از زبان زنده یاد پوهاند حبیبی که او خود از زبان صدرالدین عینی یکی از شاعران و نویسندگان مبارز تا جکستان شنیده است، دعوت مینمایم: «... تصدیق این سخن را نویسندۀ این سطور از مرحوم صدرالدین عینی پیشرو حرکت جدید فکری در ماورالنهر و اولین رییس اکادمی تا جکستان در سال ۱۳۲۵ هـ در شهر قدیم سمرقند شنیدم که در تا شکند در مراسم تجلیل سال ۲۵ پوهنتون آنجا شرکت کرده بودم. شاد روان عینی که مرد محترمی بود به لهجه شیرین تاجکی حرف میزد و میگفت: در ایام حکمرانی امیر اخیر بخارا، جوانان بخارا، جوانان تاجیک بیدار شده و او را به اصلاحات جدید و تأسیس مکاتب و آزادی مطبوعات واداشته بودند. چون سراج الاخبار کابل و نوشته های محمود طرزی هم به ما میرسید و آنرا اندر خفا میخواندیم، گماشتگان امیر بخارا نمیگذاشتند و خواننده سراج الاخبار را تعقیب و تنبیه میکردند.

خوب بیا دارم که روزی فطرت بخارایی یک شماره سراج الاخبار را در حجره مدرسه بخارا به من رسانید و در همانم جاسوس امیر بخارا به تفتیش آمد ولی من آن شماره را در لحاف پیچانیدم و از نظر مخفی داشتم بودم. اکثر شعرای جوان تاجیک به پیروی اشعار تنبیه آور سراج الاخبار شعرها می سرودند و جوانان تاجیک آنرا ازیر میکردند. پیام سراج الاخبار در جوانان ماورالنهر خیلی تأثیرات نغز و نیکو داشت. (۲۸)

در پایان این مبحث بر سبیل اختتامیه یادآور میشویم که «سراج الاخبار افغانیه» در اوایل قرن بیستم با مضامین و مطالب علمی، ادبی و سیاسی خود در قطار معروفترین جراید منطقه قرار گرفت و اکثر اخبار و جراید مشهور و پرتیراژ جنبش های مشروطه ایران، ترکیه و نیز روزنامه های حرکت آزاد خواهی هند از آن اقتباس مینمودند.

آن عده از هموطنانی که خواسته باشند کتاب را خرید نمایند می توانند به آدرس ذیل تماس بگیرند:

Dr. Ajruddin Hashmat
97 Forest Heights Str.
Whitby, Ont. L1R 1x7. Canada
Tel (905) 665-8767